

คุณค่าของผลงานวรรณกรรมบาลีของพระสิริมังคลาจารย์ The values in Phrasirimangalacariya's Pali Literary Works.

จุมพล สุธะตะ^{1*}, จตุภูมิ แสนคำ¹, พระพงษ์ระวี อุตตรภทโท (โทธิมชยโชติกุล)²
Jumpol Suyata^{1*}, Jatuphoom Saenkham¹, PhraPongravee Uttarapaddho²

¹ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย.

² มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตลำปาง.

*Corresponding Author, Email: Jumpolsuyata@gmail.com, mosmolee263@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งนำเสนอคุณค่าของผลงานวรรณกรรมบาลีของพระสิริมังคลาจารย์ พระนักปราชญ์ในยุคทองของพระพุทธศาสนาในล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 21) โดยปรากฏผลงานของท่านจำนวน 4 เรื่อง กล่าวคือ 1) เวสสันดรทีปนี 2) จักกวาฬทีปนี 3) สังขยาปกาสกฏีกา และ 4) มังคลัตถทีปนี จากการศึกษาคุณค่าของผลงาน พบคุณค่า ๓ ด้าน คือ 1) ด้านภาษา 2) ด้านสาระทางธรรม และ 3) ด้านสังคม ในด้านภาษา เวสสันดรทีปนี มีคุณค่าในฐานะคู่มือคำศัพท์ในการศึกษาเวสสันดรชาดก จักกวาฬทีปนี มีคุณค่าในการรวบรวมองค์ความรู้ด้านภูมิวิทยาของจักรวาลจากคัมภีร์ต่างๆ มังคลัตถทีปนี มีคุณค่าด้านภาษาอย่างสูง ถือเป็นวรรณกรรมต้นแบบของบาลีในประเทศไทย และถูกนำมาใช้เป็นหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทย และสังขยาปกาสกฏีกา มีคุณค่าในฐานะคู่มือในการศึกษาเกี่ยวกับมาตราขัง ดวง วัด ส่วนด้านสาระทางธรรม เวสสันดรทีปนีมุ่งแสดงหลักธรรมของการบำเพ็ญทานบารมีในชุดปัญจมหาบริจาค จักกวาฬทีปนีมุ่งแสดงหลักธรรมเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมและภาพรวมของไตรภูมิ มังคลัตถทีปนีมุ่งแสดงสารัตถะของพระมงคลสูตรได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง และถูกนำมาใช้เป็นคัมภีร์ต้นฉบับในการแสดงธรรมสังขยาปกาสกฏีกา แม้มิได้ปรากฏคุณค่าด้านสาระทางธรรมโดยตรง แต่ก็ช่วยให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหาสาระของจักกวาฬทีปนีที่ว่าด้วยภาพรวมของไตรภูมิได้เป็นอย่างดี จากคุณค่าด้านภาษาและสาระทางธรรมดังกล่าวมา ส่งผลให้เกิดคุณค่าด้านสังคมอย่างประจักษ์ชัด วรรณกรรมเหล่านี้เป็นเสมือนครูที่ผู้ศึกษาได้ยึดเป็นแบบแผนในการเรียนรู้ทั้งในแง่ของภาษาและสาระทางธรรม รวมถึงวิถีอัตลักษณ์ของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาจากประวัติของผู้รจนา คุณค่าของผลงานดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงคุณูปการของผู้สร้างผลงาน กล่าวคือพระสิริมังคลาจารย์ ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นมหาปราชญ์แห่งล้านนา ผู้มีผลงานอันทรงคุณค่าต่อการการศึกษา การเผยแผ่ และการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: 1. คุณค่า; 2. ผลงานวรรณกรรมบาลี; 3. พระสิริมังคลาจารย์

Abstract

The objectives of this research were to study the values in Phrasirimangalacariya's Pali Literary Works, including evaluation of quality of Pali literary works of Phra Sirimaṅgalācāriya based on four works: 1) Vessantaradīpanī, 2) Cakkavāḍīdīpanī, 3) Saṅkhayāpakāsaṭṭhika, and 4) Maṅgalatthadīpanī. It was conducted by analytical studying the dominant features of structures, content presentation, and substances, and then

summarizing data, evaluating the quality, and writing in descriptive approach. It consisted of seven content presentation styles which were as follows: 1) word analysis, 2) word explanation referenced to related scriptures, 3) subject to clarification, 4) classification, 5) reference, 6) data collection from other scriptures, and 7) evaluation of referenced data accuracy. The dominant features of substances indicated that Vessantaradīpanī was a guidebook for learning language and Pali literature, Cakkavāḷadīpanī was a profound research work expressed comments and correct evaluations with keen intelligent reasons, Saṅkhayāpakāsakaṭṭika was a manual for calculations of Cakkavāḷadīpanī, and Maṅgalatthadīpanī was literary works invented for basic Dharma propagation to public. All these works were revealed the three values of literatures in the followings: language value that had a correct and smooth grammatical usage, Dharma content value that focused on preaching of the Buddha teachings for supreme beneficial lifestyle, and social value that reflected from literary works themselves which had an effective implementations for learning and teaching manual, Buddhist propagation, including other knowledge associated with daily life of people from the past until now.

Keywords: 1. the values; 2. Pali literary works; 3. Phra Sirimaṅgalācāriya

บทนำ

ในยุคทองของของพระพุทธศาสนาในล้านนา พระสิริมังคลาจารย์ ปราชญ์ผู้สร้างผลงานอันทรงคุณค่าต่อพระพุทธศาสนา มีนามเดิมว่า ศรีปิงเมือง เป็นชาวเชียงใหม่โดยกำเนิด มีชีวิตอยู่ในช่วงรัชสมัยพระเจ้าติโลกราชมาจนถึงพระเมืองเกษเกล้า (พ.ศ.1984 - 2081) ได้รับการบรรพชาและอุปสมบทในสำนักของพระพุทธรวิระ พระภิกษุที่ได้เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ลังกาทวีป มีบางข้อสันนิษฐานว่า พระสิริมังคลาจารย์ได้เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาถึงลังกาทวีปด้วยเช่นกัน และต่อมาท่านได้ดำรงตำแหน่งสูงสุดในฐานะพระอาจารย์ของพระเมืองเกษเกล้า กษัตริย์ล้านนา (บาลี พุทธรักษา, 2556: 96) ในทำผลงานของท่านได้กล่าวถึงสถานที่พำนักของตัวเอง กล่าวคือ วิหารสวนขวัญ ตั้งอยู่ในเขตวัดเวฬุวนาราม ทางทิศใต้ของนครเชียงใหม่ ห่างจากวัดสี่หารามไป 100 ควาท (4 กิโลเมตร) ปัจจุบันคือวัดตำหนัก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาผลงานวรรณกรรมบาลีของพระสิริมังคลาจารย์ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ท่านเป็นพระภิกษุในนิกายป่าแดง เพราะมีความชำนาญด้านการใช้ภาษาบาลีได้อย่างยอดเยี่ยม ซึ่งเป็นผลมาจากการศึกษาในสำนักของพระพุทธรวิระผู้เคยเดินทางไปศึกษาที่ลังกาทวีปมาโดยตรง รวมถึงยังมีความสัมพันธ์กับวัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอดในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นวัดในนิกายป่าแดง และสถานที่พำนักของท่านยังอยู่ในเขตป่าอันสงัด ซึ่งเป็นวิถีปฏิบัติอันเป็นรูปแบบเฉพาะของพระสงฆ์ในนิกายป่าแดง และมีบางหลักฐานระบุว่า ท่านเคยเป็นเจ้าของวัดมหาโพธารามอยู่ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง (พระมหาสังวร สีลสวโร, 2506: 22)

พระสิริมังคลาจารย์ได้สร้างผลงานอันเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย เป็นคัมภีร์ที่อธิบายขยายความเนื้อหาจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ปกรณ์วิเสส จำนวน 4 เรื่อง ประกอบด้วย

1. เวสสันดรทีปนี อธิบายเวสสันดรชาดกที่มาในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยคำศัพท์และเรื่องราวในคัมภีร์เวสสันดรชาดก แต่งเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2060

2. จักกวาททีปนี อธิบายเกี่ยวกับภูมิวิทยาของจักรวาล มีภูเขา แม่น้ำ สระ บ่อน้ำ ทวีป มนุษย์ เทวดา และอมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในจักรวาล แต่งเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2063

3. สังขยาปกาสกฏีกา อธิบายคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ กวีนิพนธ์ของญาณวิลาสะ ว่าด้วยเครื่องนับและเครื่องตวง 6 อย่าง แต่งเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2063

4. มังคลัตถทีปนี คอธิบายความแห่งมงคลสูตรที่มาในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก ได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง แต่งเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2067

ผลงานของท่าน เป็นงานวรรณกรรมที่ผสมผสานทั้งศาสตร์และศิลป์ของการใช้ภาษาบาลีได้อย่างยอดเยี่ยม อีกทั้งยังสอดแทรกองค์ความรู้จากคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา รวมถึงคัมภีร์อื่น หลายคัมภีร์เข้าด้วยกัน ทำให้เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ขึ้นในวงการวรรณกรรมบาลี (ลิขิต ลิขิตานนท์, 2534: 102) ผลงานวรรณกรรมบาลีเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นภายหลังจากการทำสังคายนาที่เชียงใหม่

วรรณกรรมบาลีในล้านนา

การทำสังคายนาที่วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่) ตามคัมภีร์สังคีตยวงศ์ให้การรับรองว่า เป็นการทำสังคายนาครั้งที่ 8 ของโลก เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2020 ถือเป็นกรรวบรวมและเรียบเรียงพระธรรมวินัยครั้งใหญ่ขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทยภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984 - 2030) โดยมีพระธรรมทินเถระเป็นประธานในการทำสังคายนา ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการแต่งวรรณกรรมบาลีขึ้นกันอย่างแพร่หลายในล้านนา (ลิขิต ลิขิตานนท์, 2516: 12) นับตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าติโลกราชเรื่อยมาจนถึงรัชสมัยพระเมืองเกษเกล้า (พ.ศ. 1984 - 2081)

พระพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาระหว่างรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984 - 2030) จนถึงรัชสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. 2038 - 2068) เป็นช่วงเวลา *“ยุคทองของพระพุทธศาสนาในล้านนา”* (สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ, 2546: 8) ช่วงระยะเวลาดังกล่าว ได้มีการผลิตงานวรรณกรรมบาลีในสายพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกขึ้นอย่างต่อเนื่อง ยกตัวอย่างเช่น ผลงานของพระญาณกิตติเถระ จำนวน 12 เรื่อง คือ 1) สมันตปาสาทิกา อรรถโยชนา 2) ภิกขุปาฏิโมกข์คัมภีร์ที่ปนี 3) สีม่าสังกรวินัจฉัย 4) อัญญาสาลินีอรรถโยชนา 5) สัมโมหวิโนทนอรรถโยชนา 6) ธาตุกถาอรรถโยชนา 7) ปุคคัลบัญญัติ อรรถโยชนา 8) กลาวัตถุอรรถโยชนา 9) ยมกอรรถโยชนา 10) ปฏฐานอรรถโยชนา 11) อภิธัมมัตถวิภาวินีอรรถโยชนา และ 12) มุลกัจจายนอรรถโยชนา แต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2028 - 2043 (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560: 66)

ผลงานของพระญาณวิลาสเถระ ชื่อสังขยาปกาสกปกรณ์ กวีนิพนธ์เกี่ยวกับการนับและคำนวณ วัน เวลา การชั่งตวงด้วยตาชั่ง ระยะเวลา ฤดูกาล และการใช้เงินตราในสมัยพุทธกาล ฯลฯ แต่งขึ้นในปี พ.ศ. 2058 (ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์, 2538: 9) ต่อมากวีนิพนธ์เรื่องนี้ได้ถูกนำไปแต่งอธิบายขยายความโดยพระสิริมงคลอาจารย์ ในชื่อคัมภีร์สังขยาปกาสกฏีกา

ผลงานของพระโพธิรังสี จำนวน 2 เรื่อง คือ จามเทวีวังสะ ลำดับราชวงศ์ของพระนางจามเทวีหรือพงศาวดารศรีอยุธยา เป็นคัมภีร์วังสปกรณ์เรื่องแรกของล้านนา และสิทธิคนิทาน นิทานพระพุทธสิหิงค์ แต่งขึ้นประมาณปี พ.ศ. 1985 - 2068

ผลงานของพระรัตนปัญญาเถระ จำนวน 3 เรื่อง คือ 1) ชินกาลมาลีปกรณ์ คัมภีร์ประวัติพุทธศาสนางานเขียนชิ้นนี้มีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาอย่างยิ่ง 2) มาติกัตถสรูปอภิธรรมสังคณี และ 3) วชิรสารัตถสังคหะ แต่งขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2060 - 2078

ผลงานของพระสุวัณณรังสีเถระ จำนวน 2 เรื่อง คือ ปฐมสมโพธิกถา หนังสือพุทธประวัติฉบับพิสดาร และคันถาภรณ์ฎีกา หนังสืออธิบายคัมภีร์คันถาภรณ์ว่าด้วยหลักเกณฑ์ทางภาษาบาลี แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2128 ปฐมสมโพธิกถานำมาแปลและเรียบเรียงเป็นคัมภีร์ปฐมสมโพธิ โดยสมเด็จพระมหาสมณ

เจ้ากรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส รัตนกวีของกรุงรัตนโกสินทร์ และถูกใช้เป็นหลักสูตรการศึกษานักธรรมชั้นเอกของคณะสงฆ์ไทย

ผลงานของพระอุตรารามเถระ ชื่อคัมภีร์ วิสุทธิมคคทีปนี อธิบายขยายความคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสจารย์ พระอรรถกถาจารย์ชาวอินเดีย ไม่ปรากฏหลักฐานปีที่แต่ง แต่พอจะสันนิษฐานได้ว่าแต่งขึ้นในสมัยพระเมืองแก้ว

นอกจากนี้ ยังมีปัญญาสชาติก หรือชาติก 50 เรื่อง ซึ่งไม่ปรากฏนามผู้แต่ง สันนิษฐานว่า แต่งในสมัยพระเมืองแก้ว ปัญญาสชาติกเป็นงานวรรณกรรมบาลีชิ้นสำคัญของล้านนา เกิดจากการเรียบเรียงชาติกนอกนิบาตในล้านนาที่มีอยู่แล้วให้เป็นภาษาบาลี เป็นต้นกำเนิดของวรรณกรรมไทยหลายเรื่อง เช่น สมุทโทโฆษชาติก เป็นที่มาของสมุทโทโฆษคำฉันท์ สุวณฺณสังขชาติก เป็นที่มาเรื่องสังข์ทอง

ผลงานวรรณกรรมบาลีเหล่านี้เป็นหลักฐานสำคัญที่ช่วยสนับสนุนข้อสันนิษฐานถึงการมีอยู่ของยุคทองของพระพุทธศาสนาในล้านนาที่นอกจากจะมีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศาสนวัตถุแล้ว ยังมีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศาสนธรรมคำสอน และยังเป็นยุคสมัยของการแต่งวรรณกรรมบาลีที่มีรูปแบบและเนื้อหาที่โดดเด่น รวมถึงมีคุณค่าอย่างประจักษ์ชัด ดังที่พบในผลงานวรรณกรรมบาลีของพระสิริมังคลาจารย์

คุณค่าของผลงานวรรณกรรมบาลีของพระสิริมังคลาจารย์

จากการศึกษาผลงานวรรณกรรมบาลีของพระสิริมังคลาจารย์ทั้ง 4 เรื่อง ได้พบคุณค่าที่ปรากฏ 3 ด้าน กล่าวคือ 1) ด้านภาษา 2) ด้านสาระทางธรรม และ 3) ด้านสังคม ดังนี้

เวสสันดรทีปนี มีคุณค่าด้านภาษา ในฐานะคู่มือคำศัพท์ในการศึกษาเวสสันดรชาติก โดยการอธิบายทั้งด้านหลักธรรมและหลักไวยากรณ์บาลี ก่อนอธิบายหรือมีความเห็นใดๆ ท่านจะยกข้อความในคัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกันหรือขัดแย้งกันมาอ้างอิง ก่อนที่จะแสดงความคิดเห็นส่วนตัว หากเป็นความเห็นที่แย้งกันของอาจารย์บางพวกในประเด็นเดียวกัน ท่านจะเคารพในมติของแต่ละท่าน จะไม่มีข้อคิดเห็นส่วนตัวแทรกเข้าไป โดยจะปล่อยให้ผู้รู้ได้อ่านวินิจฉัยเอาเอง คำที่ยกมาอ้างอิงนั้นมีหลายระดับทั้งจากพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์พิเศษ โดยเฉพาะไวยากรณ์ภาษาบาลี ท่านจะบอกถึงรากของศัพท์สำคัญที่ควรทราบยกตัวอย่างเช่น คำว่า เวสสันดร มาจาก เวสส ธาตุ ในอรรถว่า เสียสละ หรือคำว่า อวาร (การป้องกัน) ในคำว่า ขนธาวาโร มาจาก วร ธาตุ ในอรรถว่า ปราบปราม มีความหมายว่า ป้องกัน เป็นต้น คัมภีร์ไวยากรณ์ที่ท่านนำมาอ้างอิงเป็นหลัก เช่น สัททนีติปกรณ์ ปทฐปัสสทธิ

คุณค่าด้านสาระทางธรรม เวสสันดรทีปนี มีความโดดเด่นในเรื่องหลักธรรมของการบำเพ็ญทานบารมี ในชุดปัญจมหาบริจาค หรือการบริจาควินัยใหญ่ 5 ประการ ได้แก่ 1) ธนบริจาค การสละทรัพย์สินสมบัติเป็นทาน 2) อังคบริจาค การสละอวัยวะให้เป็นทาน 3) ชีวิตบริจาค การสละชีวิตให้เป็นทาน 4) ปุตตบริจาค การสละลูกให้เป็นทาน และ 5) ทารบริจาค การสละเมียให้เป็นทาน

คุณค่าด้านสังคม เวสสันดรทีปนี เป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาที่เป็นประโยชน์ต่อการเรียบเรียงสำนวนคัมภีร์เทศน์มหาชาติหรือธัมมเวสสันดรชาติกล้านนาฉบับต่างๆ ของบูรพาจารย์ในอดีตที่ถนัดในการอ่านและเขียนภาษาบาลี โดยเฉพาะในการแต่งคัมภีร์เทศน์มหาชาติ หรือธัมมเวสสันดรชาติกของล้านนา จำต้องอาศัยเวสสันดรทีปนีเป็นคัมภีร์ประกอบการแปลความและเรียบเรียงเนื้อหา

จกกวาททีปนี ได้รวบรวมองค์ความรู้ด้านภูมิวิทยาของจักรวาลจากคัมภีร์ต่างๆ ทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา คัมภีร์ไวยากรณ์ และคัมภีร์ปกรณ์พิเศษต่างๆ ซึ่งมีรายละเอียดของสาระแตกต่างกันมาเสนอเปรียบเทียบและวิเคราะห์สรุปความถูกต้อง สามารถสรุปคุณค่าทางภาษาได้ 2 ด้าน คือ

1. ด้านความรู้เรื่องโลกศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นคลังข้อมูลองค์ความรู้ในเรื่องไตรภูมิและโลกศาสตร์ตามคัมภีร์ใน พระพุทธศาสนาเถรวาทที่สืบสานและสร้างสรรค์ต่อเนื่องกว่า 2,000 ปี มีคุณค่าต่อการศึกษารายละเอียดของที่มาของเรื่องโลกศาสตร์แต่ละเรื่องทีกล่าวถึง และวิวัฒนาการของเนื้อหาและความคิดที่เกี่ยวกับโลกศาสตร์ที่ต่อเนื่องตามลำดับยุคสมัย นับแต่สมัยพระไตรปิฎกเป็นลำดับมา

2. ด้านความรู้เรื่องประวัติคัมภีร์ที่เกี่ยวกับโลกศาสตร์ จากจำนวนการอ้างแต่ละคัมภีร์ที่มีความมากน้อยต่างกัน จึงมีคุณค่าต่อการประเมินน้ำหนักเนื้อหาและความถูกต้องของคัมภีร์เหล่านั้น เมื่อเปรียบเทียบชื่อที่อ้างซึ่งแตกต่างกันในระหว่างคัมภีร์จกกวาฬที่ปนกับคัมภีร์ประเภทไตรภูมิและโลกศาสตร์อื่นๆ นำไปสู่การวิเคราะห์สรุปผลสายของคัมภีร์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับโลกศาสตร์ได้ต่อไป

คุณค่าด้านสาระทางธรรม ถึงแม้ว่าจกกวาฬที่ปนไม่ได้มุ่งหมายแสดงไตรภูมิและกฎแห่งกรรมเป็นเนื้อหาหลักเหมือนอย่างในไตรภูมิกถา แต่เนื้อหาทางธรรมและกฎแห่งกรรมก็ปรากฏอยู่เป็นระยะๆ ตลอดคัมภีร์ และภาพของไตรภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ ก็เห็นได้ในกัณฑ์ที่ 5 และที่เด่นเป็นพิเศษ คือ การอธิบายสารธรรมในกัณฑ์ที่ 6 โดยเฉพาะคำอธิบายเรื่องอายุตามหลักพระอริยธรรม, การอธิบายเรื่องสัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร ที่สำคัญจกกวาฬที่ปนได้จับลงด้วยหัวใจพระพุทธศาสนาในเรื่องทุกข์และความดับทุกข์ในกัณฑ์สุดท้าย อันเป็นแบบแผนหรือจุดมุ่งหมายสูงสุดของการเสนอสาระในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2554: 257)

คุณค่าด้านสังคม จกกวาฬที่ปน เป็นคัมภีร์โลกศาสตร์ที่ส่งผลต่อโลกทัศน์ของคนล้านนาซึ่งแสดงออกมาในรูปของความรู้ด้านต่างๆ เช่น ความเชื่อ ศิลปะ ศิลธรรม กฎหมาย ประเพณี ตลอดจนการอบรมสั่งสอนโลกทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับคติจักรวาลในล้านนานั้น สามารถเชื่อมโยงได้กับคติจักรวาลทางพุทธศาสนาสากล เป็นการรับรู้และจินตนาการเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทั้งทางกายภาพและวัฒนธรรม (พระจักรกฤษณ์ ธีระมโน, 2558) อีกทั้งเนื้อหาของคัมภีร์จกกวาฬที่ปน ยังมีคุณค่าต่องานพุทธศิลป์ล้านนา ถือเป็นต้นแบบทางความคิดในการถ่ายทอดความเชื่อออกมาเป็นสัญลักษณ์ อย่างเช่นรอยพระพุทธบาทมุกไม้ วัดพระสิงห์ ที่ปรากฏภาพไตรภูมิอย่างล้านนา ส่งผลต่อการนำมาสร้างให้ปรากฏเป็นรูปธรรม นอกจากนี้ยังส่งผลต่อความเชื่อ เช่น ความเชื่อในเรื่องเวทดาจนก่อให้เกิดวรรณกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเวทดา เช่น เวทดาที่ปรากฏตามสิ่งปลูกสร้าง ตราสัญลักษณ์สถานที่ เป็นต้น ซึ่งความเชื่อเกี่ยวกับเวทดา ยังได้ก่อให้เกิดความเชื่อมโยงทางศีลธรรมระหว่างเวทดากับมนุษย์ จนก่อให้เกิดวัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณี และวิถีชีวิตที่ดีงาม (พระพงษ์ระวี โทลิมชยโชติกุล, 2566: 170)

มังคลัตถที่ปน มีคุณค่าด้านภาษา โดยเป็นวรรณกรรมบาลีแบบร้อยแก้วผสมด้วยร้อยกรอง อธิบายมงคลสูตรอย่างละเอียดลึกซึ้ง สำหรับร้อยแก้วนั้นเป็นการอธิบายความหมายของศัพท์ในคาถาหนึ่งๆ ให้เข้าใจง่าย เช่น อเสวนาติ อภินา แปลความว่า คำว่า อเสวนา ได้แก่การไม่คบ เป็นต้น แล้วอธิบายความหมายของมงคลแต่ละข้ออย่างละเอียด พร้อมยกนิทานอุทาหรณ์ที่ผู้รจนานำมาประกอบได้เหมาะสมกลมกลืนกับหัวข้อธรรมนั้นๆ

- อดุลย์ คนแรง (2541: 3-4) ได้กล่าวถึงลักษณะของภาษาบาลีในมังคลัตถที่ปนไว้ 3 ลักษณะ คือ
1. คำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว ยกประวัติบุคคลมาเป็นอุทาหรณ์ประกอบการอธิบายหลักธรรม
 2. คำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง โดยจัดคำบาลีซึ่งมีความหมายลึกซึ้งตามกฎเกณฑ์ของฉันทลักษณ์
 3. คำขยายศัพท์และความให้แจ่มแจ้ง อธิบายคำที่ซ่อนความหมายไว้จนได้ใจความครบถ้วน คำใดลึกซึ้งยากแก่การเข้าใจก็ยกคำนั้นมาเป็นบทตั้งแล้วอธิบายด้วยรูปวิเคราะห์คำเหมือนหรือคำตรงข้ามจนกระทั่งครอบคลุมเนื้อหาทุกแง่มุม

อีกยังได้ประมวลภาษาบาลีทั้ง 3 ลักษณะดังกล่าวมาเรียงลำดับอธิบายความมงคลสูตรอย่างเป็นขั้นตอน กล่าวคือ ยกมงคลสูตรขึ้นเป็นกระชู้ตั้ง แล้วอธิบายด้วยพระพุทธรูปจากพระไตรปิฎกเล่มอื่นๆ และใช้สำนวนอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส เข้าสนับสนุนอีกจนเกิดความสอดคล้องกันทุกขั้นตอน

ด้วยภาษาบาลีอื่นไพเราะสละสลวย และการนำนิทานและชาดกอื่นๆ มาอธิบายประกอบการอธิบาย คัมภีร์เล่มนี้นับเป็นหนังสือที่สมบูรณ์ด้วยคุณลักษณะหลายประการ เช่น การวางโครงสร้างของเรื่องได้ดี การใช้ถ้อยคำที่เหมาะสมแก่กาลสมัยทั้งอรรถและพยัญชนะ การเป็นหนังสือตัวอย่างที่เหมาะสมกับนักเรียนเรียงรุ่นหลัง นักปาฐกถาและนักปฏิบัติ (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2538: 10) สอดคล้องกับคณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย (2543: 1) ให้เหตุผลเชิงยกย่องที่น่าสนใจเกี่ยวกับมังคลัตถที่ปณีไว้ว่า

พระสิริมังคลาจารย์เป็นผู้เรียบเรียง เพื่อมุ่งแก้ความในมงคลสูตร โดยยกบาลีในมงคลสูตรเป็นอุทเทส (บทตั้ง) แต่ในการเรียบเรียงแก่นั้น ที่ไหนท่านวิจารณ์แสดงมติ ท่านก็อ้างอรรถกถาบ้าง ฎีกาบ้าง อนุฎีกาบ้าง คำเกจิอาจารย์บ้างประกอบกับคำของท่าน เพื่อให้เป็นหลักฐาน ที่ไหนท่านไม่แก้เองโดยตรง ท่านก็ยกปกรณ์อื่นๆ ขึ้นเป็นคำแก้ โดยลักษณะเช่นนี้ มังคลัตถที่ปณีจึงไม่อยู่ในฐานะที่จะจัดเป็นหนังสือชั้นใดชั้นหนึ่งโดยเฉพาะได้ แต่ต้องนับว่าเป็นหนังสือชั้นปกรณ์พิเศษที่ตีเยี่ยม เป็นเกียรติอันงามสำหรับภิกษุไทย

คุณค่าด้านสาระทางธรรม มังคลัตถที่ปณีมีเนื้อหาสาระที่เกี่ยวกับทางการดำเนินชีวิตหรือครองชีวิตของผู้คนที่ต้องการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขโดยมีมงคล 38 ประการเป็นขอบเขต ยกตัวอย่างสาระธรรมจากมงคลข้อที่ 1 เช่น โทษของการคบคนพาล มังคลัตถที่ปณีได้พรรณนาไว้ 8 ประการ คือ 1) ทำให้ขาดจากประโยชน์ตน ประโยชน์คนอื่น ขาดจากประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า 2) ทำให้ประพฤติชั่วทางกาย วาจา และใจ 3) ทำให้เสียชื่อเสียง 4) ไม่มีใครนับถือ 5) ทำให้คนเกลียดชัง 6) ทำให้หมดความงามภายในหมดความเป็นสิริมงคล 7) ทำลายวงศ์ตระกูลตนเอง และ 8) ไปอบายภูมิ ตัวอย่างสาระธรรมจากมงคลข้อ 1 จะเห็นว่า แผงไปด้วยกุศโลบายในการสอนให้ผู้คนดำเนินชีวิตไปตามครรลองที่ถูกต้องเหมาะสม หากเว้นจากการคบคนพาล ก็จะไม่ประสบกับโทษเหล่านี้ และจะนำชีวิตให้ประสบความเป็นมงคล นอกจากนี้ ยังมีการนำเอานิทานชาดก นิทานธรรมบท หรือเรื่องราวที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมาประกอบการอธิบาย ใช้คำง่าย ๆ ที่ทำให้คนทั่วไปได้เข้าใจ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบัน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนถึงการเมือง การปกครอง จึงเป็นคัมภีร์ที่มีสาระทางธรรมสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับผู้คนทุกเพศทุกวัย

คุณค่าด้านสังคม มังคลัตถที่ปณีได้รับใช้สังคมในฐานะคัมภีร์ที่ถูกจัดให้เป็นหลักสูตรการศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทยนับตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบันโดยใช้เรียนในชั้นเปรียญธรรม 4 ประโยค 5 ประโยค และ 7 ประโยค (กระทรวงศึกษาธิการ, 2527: 29) เพราะภาษาที่ใช้และลักษณะการแต่งคัมภีร์เป็นการอธิบายธรรมให้เข้าใจง่าย คนอ่าน ได้เพลินเพลิดเพลินสนุกสนานกับเนื้อเรื่องและหัวข้อธรรมในแต่ละข้อนิทานอุทานที่ยก มากี่สอดคล้องกับหัวข้อธรรม เป็นแบบอย่างสำหรับการศึกษา (เกรียงศักดิ์ พงษ์คำ, 2562: 358) โดยคณะสงฆ์นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (สมิทพิล เนตรนิมิตร, 2560: 86) ได้กำหนดให้มังคลัตถที่ปณีเป็นหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของพระภิกษุสามเณร ทำให้ผลงานเรื่องนี้ประสบความสำเร็จและได้รับความนิยมมากที่สุด จนถูกนำมาเป็นแม่บทแห่งการศึกษาแผนกบาลีของคณะสงฆ์ อีกทั้งยังเป็นวรรณกรรมบาลีที่แต่งในประเทศไทยเพียงเรื่องเดียวที่ถูกจัดไว้ในหลักสูตรการศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทย โดยที่วรรณกรรมบาลีนอกนั้นเป็นผลงานที่ถูกแต่งขึ้นในประเทศอินเดียและศรีลังกา ความโดดเด่นยิ่งใหญ่อันคุณค่าของมังคลัตถที่ปณี ดูเหมือนว่าจะทำให้ผลงานชิ้นอื่น ๆ ลดความยิ่งใหญ่ลง เพราะเมื่อมีการกล่าวถึงผลงานของพระสิริมังคลาจารย์คราวใด ก็มักกล่าวถึงมังคลัตถที่ปณีนี้เท่านั้น (พระ อนุสรณ์ กิตติวัฒน์ และคณะ, 2560: 45)

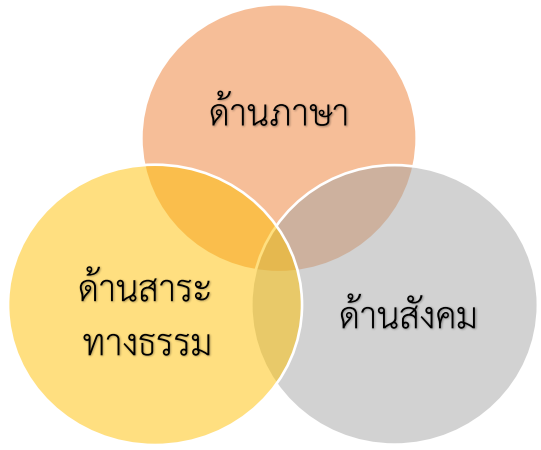
สังขยาปกาสภฏีกา มีคุณค่าด้านภาษา โดยเป็นงานประภฏฏีกาเพียงเรื่องเดียวของพระสิริมังคลาจารย์ สามารถใช้เป็นคัมภีร์คู่มือในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับบรมบมาตราซึ่งตวงวัดในคัมภีร์สังขยาปกาสภฏีกา กวีนิพนธ์ของพระญาณวิลาส ด้วยการใช้ภาษาที่ไม่ยาก ง่ายต่อการทำความเข้าใจ เป็นผลงานต่อเนื่องมาจากจักกวางทตปิณี หลังจากเขียนจบในปี พ.ศ. 2063 ท่านก็แต่งคัมภีร์สังขยาปกาสภฏีกาท่อทันทีภายในปีเดียวกัน อาจสันนิษฐานได้ 2 ประการ คือ 1) พระสิริมังคลาจารย์มีความคิดไว้ล่วงหน้าแล้วว่า จะรจนาสังขยาปกาสภฏีกาท่อจากจักกวางทตปิณี เพื่อให้ผู้ศึกษาของท่านได้ใช้สังขยาปกาสภฏีกาเป็นคู่มือในการทำความเข้าใจความหมายต่างๆ ที่แสดงไว้ในจักกวางทตปิณี และ 2) อาจเป็นไปได้ว่า ท่านมิได้มีความคิดไว้ก่อนว่าจะรจนาคัมภีร์เกี่ยวกับสังขยา แต่ขณะเมื่อท่านรจนาจักกวางทตปิณีนั้น ท่านได้พบปัญหาที่เกิดขึ้นจากความไม่ชัดเจนของหน่วยนับต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ หรือแม้จะมีความชัดเจน แต่ก็มีข้อแตกต่างที่จะก่อให้เกิดความเคลือบแคลงสงสัยแก่ผู้ศึกษาได้ (บุญหนา สอนใจ, 2523: 288-230)

คุณค่าด้านสาระทางธรรม หากเปรียบเทียบกับงานชิ้นอื่นๆ ของพระสิริมังคลาจารย์ สังขยาปกาสภฏีกาอาจถูกมองผ่านไป เพราะไม่ได้นำเสนอหลักธรรมหรือคำอธิบายหลักธรรมโดยตรง แต่ถ้าหากมองงานทั้งหมดของพระสิริมังคลาจารย์เพื่อประเมินค่าผลงานของท่านอย่างรอบด้าน สังขยาปกาสภฏีกาจึงเป็นส่วนที่ช่วยก่อให้เกิดความสมบูรณ์ขึ้นในจักกวางทตปิณี อีกทั้งผลงานเรื่องนี้ ยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงแสดงถึงภูมิปัญญาที่ลุ่มลึกของนักปราชญ์ท่านนี้ว่า ท่านมิได้เป็นปราชญ์เฉพาะทางพุทธศาสนาเท่านั้น หากแต่ท่านยังมีความรู้ในทางคติโลก สามารถรจนางานที่แสดงมาตรฐานที่มีระบบสมบูรณ์ แม้มิได้ปรากฏคุณค่าด้านสาระทางธรรมโดยตรง แต่ก็ช่วยก่อให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหาสาระของจักกวางทตปิณีที่ว่าด้วยภาพรวมของไตรภูมิได้เป็นอย่างดี

คุณค่าด้านสังคม สังขยาปกาสภฏีกา ในฐานะคัมภีร์คณิตศาสตร์ของคนโบราณ ได้ก่อให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับการทำความเข้าใจเกี่ยวกับจำนวนนับ การแลกเปลี่ยน การคำนวณ การซื้อขาย และการวัดระยะทางในสมัยอดีต พร้อมทั้งยังเป็นแหล่งสืบค้นแนวความคิดที่สัมพันธ์กับวิชาการต่างๆ เช่น ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ การเมือง และการปกครอง

องค์ความรู้ใหม่

เมื่อวิเคราะห์คุณค่าของผลงานวรรณกรรมบาลีของพระสิริมังคลาจารย์แล้ว สามารถสังเคราะห์ให้เห็นองค์ความรู้จากคุณค่าของผลงาน ได้ 3 ประเด็น ดังนี้

แผนภาพที่ 1 สรุปลองค์ความรู้

1) **ด้านภาษา** เวสสันดรที่ปณี มีคุณค่าในฐานะคู่มือคำศัพท์ในการศึกษาเวสสันดรชาดก จักกวาหที่ปณี มีคุณค่าในการรวบรวมองค์ความรู้ด้านภูมิวิทยาของจักรวาลจากคัมภีร์ต่างๆ มังคลัตถที่ปณี มีคุณค่าทางภาษาอย่างสูง จนถูกนำมาเป็นวรรณกรรมต้นแบบของบาลีในประเทศไทย โดยใช้เป็นหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทย และสังขยาปกาสะกฏีกา มีคุณค่าในฐานะคู่มือในการศึกษาเกี่ยวกับมาตราซึ่งดวง วิต

2) **ด้านสาระทางธรรม** เวสสันดรที่ปณีมุ่งแสดงหลักธรรมของการบำเพ็ญทานบารมีในชุดปัญจมหาบริจาค จักกวาหที่ปณีมุ่งแสดงหลักธรรมเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมและภาพรวมของไตรภูมิ มังคลัตถที่ปณีมุ่งแสดงสารัตถะของพระมงคลสูตรได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง จนถูกนำมาใช้เป็นคัมภีร์ต้นฉบับในการแสดงธรรมสังขยา ปกาสะกฏีกา แม้มิได้ปรากฏคุณค่าด้านสาระทางธรรมโดยตรง แต่ก็ช่วยให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหาสาระของจักกวาหที่ปณีที่ว่าด้วยภาพรวมของไตรภูมิได้เป็นอย่างดี

3) **ด้านสังคม** จากคุณค่าด้านภาษาและสาระทางธรรมดังกล่าวมา ส่งผลให้เกิดคุณค่าด้านสังคมอย่างประจักษ์ชัด วรรณกรรมเหล่านี้เป็นเสมือนครูที่ผู้ศึกษาได้ยึดเป็นแบบแผนในการเรียนรู้ทั้งในแง่ของภาษาและสาระทางธรรม รวมถึงวิถีอัตลักษณ์ของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาจากประวัติของผู้รจนา

สรุป

ผลงานวรรณกรรมบาลีของพระสิริมังคลาจารย์ ถูกรจนาขึ้นภายในช่วงระยะเวลา ๗ ปี โดยที่งานแต่ละชิ้นมีลำดับความหมายที่ต่อเนื่องกันตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา เริ่มจากการนิพนธ์งานที่เกี่ยวกับจริยธรรมอันเป็นเรื่องใกล้ตัว อันเป็นพื้นฐานสำคัญในการอยู่ร่วมกันของผู้คนในสังคม จนนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน

เวสสันดรที่ปณี รจนาขึ้นเพื่อกล่อมเกล่าผู้คนให้จงกามในจริยธรรมที่ว่าด้วยความโอบอ้อมอารี ซึ่งถือเป็นรากฐานสำคัญของจริยธรรมทั่วไป อีกทั้งยังเป็นส่วนหนึ่งของจริยธรรมด้านอื่นๆ จึงถือได้ว่าเป็นงานที่สร้างสรรค์เพื่อจริยธรรมขั้นพื้นฐานในสังคม จากจริยธรรมอันเป็นเรื่องระหว่างผู้คนในสังคมจะพึงปฏิบัติต่อกัน พระสิริมังคลาจารย์ได้ก้าวมาสู่เรื่องความเป็นจริงของมนุษย์โลกและจักรวาล เพื่ออธิบายโลกทัศน์อันจะเกื้อกูลต่อการประพฤติปฏิบัติตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา

จักกวาหที่ปณี รจนาขึ้นเพื่อแสดงความหมายแห่งความเป็นจริงของโลกและจักรวาลที่มนุษย์แต่ละคนกำลังใช้เป็นเวทีเพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมายที่พึงปรารถนา แต่โลกและจักรวาลอันกว้างใหญ่นี้ มิใช่จะมองเห็นได้เพียงแค่ใช้ประสาทสัมผัส (Perceive) ตามปกติเท่านั้น หากแต่ต้องใช้การกำหนดหมายที่ถูกต้องเพื่อการหยั่งถึงได้ด้วยจิต (Conceive) การจะเข้าถึงความเป็นจริงแห่งโลกและจักรวาลจึงต้องประกอบด้วยมโนทัศน์ที่ละเอียดลุ่มลึก และเพื่อสร้างกระบวนการทัศน์อันจะสามารถหยั่งถึงความเป็นจริงของโลกและจักรวาล กระบวนการกำหนดนับเพื่อสร้างความหมายให้ปรากฏชัดเจน ด้วยการกำหนดนับความหมายในประเภทและลักษณะต่างๆ ไว้ใน**สังขยาปกาสะกฏีกา** ซึ่งถูกรจนาขึ้นหลังจากรจนาจักกวาหที่ปณีเสร็จ จากนั้นเพื่อจะแสดงถึงวิถีชีวิตที่ชาวพุทธพึงดำเนินไป จากจุดที่ง่ายที่สุดซึ่งเป็นพื้นฐานทั่วไป มุ่งไปสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิต จึงถูกนำเสนอในผลงานที่ชื่อ**มังคลัตถที่ปณี**

มังคลัตถที่ปณี ผลงานวรรณกรรมบาลีเรื่องเอกที่น่าชื่อเสียงเกียรติคุณมาสู่ท่าน เป็นการอธิบายขยายความมงคล 38 ประการในมงคลสูตร โดยที่ท่านได้อธิบายพระสูตรนี้อย่างละเอียดลึกซึ้ง ใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย ผู้อ่านสามารถนำไปปฏิบัติตามได้ เริ่มตั้งแต่การคบคนไปจนถึงการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือ พระนิพพาน ผลงานเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความรอบรู้ทางพระพุทธศาสนา และความสามารถในการใช้ภาษาบาลีได้เป็นอย่างดี มีการอ้างอิงคัมภีร์ไวยากรณ์และคัมภีร์ปกรณ์วิเสสต่างๆ ไร้รอบด้าน อีกทั้งยัง

นำเรื่องราวนิทานต่างๆ จากชาดก อรรถกถาธรรมบท และคัมภีร์อื่นๆ มาใช้ประกอบการอธิบายไว้มากกว่า 80 เรื่อง ทำให้ผลงานเรื่องนี้เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ผลงานวรรณกรรมบาลีของพระสิริมิ่งคลาจารย์ ถือเป็นผลงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ยิ่งด้วยสาระทางธรรมและยังทรงคุณค่าด้านภาษาและมีประโยชน์ต่อสังคม อีกทั้งยังมีคุณค่าต่อพระพุทธศาสนาทั้งในแง่ของปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ในแง่ปริยัติ วรรณกรรมเหล่านี้เป็นเสมือนครูที่ผู้ศึกษาได้ยึดเป็นแบบแผนในการเรียนรู้ทั้งในแง่ของภาษาและเนื้อหาสาระ ในแง่ปฏิบัติ สะท้อนถึงวิถีอัตลักษณ์ของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาจากประวัติของผู้รจนา จากแนวทางปริยัติและวิถีปฏิบัติดังกล่าว ซึ่งหากนำไปปฏิบัติตามแล้วก็จะช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าถึงปฏิเวธได้แนวแห่งพระพุทธศาสนา คุณค่าของผลงานดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นถึงคุณูปการของผู้สร้างผลงาน กล่าวคือพระสิริมิ่งคลาจารย์ ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นมหาปราชญ์แห่งล้านนา ผู้มีผลงานที่ทรงคุณค่าต่อการศึกษา การเผยแผ่ และการดำรงอยู่แห่งพระศาสนา นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2540). *เวสสันดรที่ปณี ภาคภาษาไทย*. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพวัชรธรรมมารักษ์ (สุรพงษ์ ฐานวโร). กรุงเทพมหานคร : สำนักกราชเลขาธิการ.
- กรมศิลปากร. (2540). *เวสสันดรที่ปณี ภาคภาษาบาลี*. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพวัชรธรรมมารักษ์ (สุรพงษ์ ฐานวโร). กรุงเทพมหานคร : สำนักกราชเลขาธิการ.
- กรมศิลปากร. (2548). *จักกวัตถีที่ปณี*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2527). *ประวัติการศึกษาของสงฆ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- คณะกรรมการแผนกตำราและวิชาการ. (2555). *มงคลดถุที่ปณี (ปฐโม ภาค)*. พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- คณะกรรมการแผนกตำราและวิชาการ. (2558). *มงคลดถุที่ปณีแปล เล่ม 1*. พิมพ์ครั้งที่ 18. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2550). *วรรณคดีบาลี*. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์. (2538). *วรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา*. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้งเฮาส์.
- บุญหนา สอนใจ. (2523). “สังขยาปกาสกปกรณ์และฎีกา : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์”. *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาบาลีและสันสกฤต)*. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระจักรกฤษณ์ ธีรธมโม. (2558). “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องเทวดาในคัมภีร์จักกวัตถีที่ปณี” ในวารสาร *พุทธ ศาสตรศึกษา*, หน้า 82-87.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2538). “หนังสือมงคลที่ปณี” ใน *ศิลปกรรมปริทรรศน์* ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 สิงหาคม : 10 .
- พระพงษ์ระวี โหลิมชยโชติกุล. (2563). *การสถาปนาเจดีย์ในล้านนาภายใต้คติมหาโพธิมณฑล*. ศิลปะศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาล้านนาศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- พระพงษ์ระวี โหลิมชยโชติกุล. (2566). *อิทธิพลพุทธศาสนาหลังทวารวดีที่ปรากฏในงานพุทธศิลปกรรมล้านนา*. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- พระอนุสรณ์ กิตติวณโณและคณะ. (2560). *บทบาทการเชื่อมโยงภูมิภาคของพระสิริมิ่งคลาจารย์*. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่.

ลิขิต ลิขิตานนท์. (2516). ยุคทองแห่งวรรณกรรมพุทธศาสนาของลานนาไทย. เชียงใหม่ : วิบูลย์การพิมพ์.

ลิขิต ลิขิตานนท์. (2534). วรรณกรรมพุทธศาสนาเถรวาท. เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ. (2546). โครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนา. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2533). วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2554). จักวาฬที่ป็นี: ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา และคุณค่า. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อดุลย์ คนแรง. (2541). การศึกษาเชิงวิเคราะห์มังคลัตถที่ป็นี. [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์], มหาวิทยาลัยศิลปากร.